

Л. А. Дубровіна
доктор історичних наук
О. П. Степченко
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

КОНЦЕПЦІЯ КНИЖКОВОГО ФОНДУ УКРАЇНКИ П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО

Петро Януарійович Стебницький добре відомий в сучасній історичній науці та україністиці як видатний український громадсько-політичний та державний діяч, письменник кінця ХІХ – початку ХХ ст.¹ Однак його діяльність як одного з фундаторів Національної бібліотеки України й понині залишається маловідомою, хоча документи з його архіву, що зберігається в ІР НБУВ, зокрема, ґрунтовні методичні розробки формування фонду україніки, переконливо свідчать про його місце і роль у розбудові головного книгосховища Української держави².

Розробка концепції Національної бібліотеки України, започаткованої в серпні 1918 р. як національна книгозбірня, була пріоритетним напрямом діяльності Бібліотеки у перші роки її існування. Створення фонду україніки займало в цій концепції важливе місце³. З об'єктивних причин, пов'язаних з відсутністю приміщення у Бібліотеці, започаткування відділу та реальне формування фонду україніки почалося лише в 1922 р., хоча власне ідея обговорювалася від перших днів існування книгосховища. При створенні бібліотечної колекції засновники розглядали її як національний книжковий фонд України, її культурне та наукове надбання, яке має бути зібране, збережене та залучене до суспільного обігу⁴. Найскладнішими виявилися питання реального виділення книжкового фонду україніки, оскільки в його основу була покладена предметна ідея національно-етнічного розвитку України, що за значенням і змістом не могла визначатися за одним формальним критерієм.

Практична реалізація ідеї створення Національної бібліотеки

грунтувалася на заснуванні фонду україніки, рукописного відділу та відділу стародруків, бібліографічного відділу, що було зазначено вже в першому протоколі Тимчасового комітету (ТК) із заснування Національної бібліотеки Української держави⁵. У вересні 1918 р. обговорювалися засади формування фонду україніки, і було вирішено поділити його на два підвідділи. В одному мали міститися книжки українською мовою, в іншому – книжки іноземними мовами про Україну та її народ⁶. Статут початку 1919 р. декларував створення відділу україніки як головного підрозділу Національної бібліотеки, що мав на меті реконструкцію національно-етнічного бачення історії українського народу через призму книжкової спадщини. Укласти положення про цей відділ, створити концепцію виокремлення книжкового фонду у відділ україніки, а також принципи топографічної розстановки та класифікації фонду було доручено І.І. Кревецькому, відомому історичному бібліографу, громадському діячу.

Пропозиції І.І. Кревецького відбилися в проєкті звернення до різних установ і товариств з приводу створення фонду україніки, в якому мали бути зібрані: “1) усі твори всіма мовами про український народ, де б і коли б він не жив, про територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території; 2) всі твори українських письменників і діячів незалежно від змісту й мови; 3) усі друковані матеріали з території України”⁷ на Раді бібліотекарів 4 та 17 грудня 1920 р. Було ухвалено додатковий пункт стосовно літератури іноземними мовами про Україну: “література на всіх мовах, що дотикає України в етнографічному, географічному та державному розумінні”⁸. Було вирішено фонд відділу україніки топографічно не виокремлювати, але виділити комплекси книжок рубрикою в систематичному каталозі⁹. Відтоді діяльність відділу отримала чітке спрямування, було визначено проблематику фондів, їхню типологічну й типову структуру, топографію¹⁰.

Теоретичні пропозиції І.І. Кревецького, поки вони торкалися лише виділення спеціального українського репертуару в картковому каталозі, не викликали зауважень, але, коли мова зайшла про топографічне виокремлення відділу, виникла необхідність його ґрунтовної методичної розробки. Після від'їзду І.І. Кревецького до Львова до цієї роботи було залучено П.Я. Стебницького, якого невдовзі до того вдалося визволити з-під арешту разом з О. Корчаком-Чепурківським та М. Птухою, завдяки клопотанням А.Ю. Кримського¹¹. П.Я. Стебницький після звільнення був терміново пере-

ведений до Бібліотеки, тим більш, що його з найкращого боку знали усі члени Тимчасового комітету по заснування Бібліотеки. Він підготував проект Інструкції з створення відділу україніки та подав його на розгляд ТК у жовтні 1922 р.¹²

Проект доскіпливо обговорювався на засіданнях Бібліотечної ради неодноразово: 7, 18 та 24 листопада 1922 р., а 28 листопада уже був затверджений спеціальним протоколом. Рада бібліотекарів, обгрунтовуючи питання про топографічне виокремлення фонду україніки при надходженні книжок, врахувала ремарку С. Іваницького-Василенка¹³ щодо труднощів стосовно відбору книжок для україніки з діючих фондів і визнала перевагу спеціальних відділів: рукописів, стародруків, орієнталії, волянсії, періодики, довідкового, бібліотекознавства. Пропонувалося відповідно у кожному відділі виокремити україніку топографічно, а картку писати лише для першого примірника, який розміщується в тому чи іншому відділі. За пунктом 2 Інструкції усі інші книжки в одному примірнику передавалися до відділу україніки, 2–5 примірників – до запасного фонду україніки, решта – до обмінного. Стосовно пунктів 3–6 книжки першого примірника залучалися до загального відділу, а решта – до запасного та обмінного фондів. Планувалося створити спеціальну комісію для вирішення форми – карткової чи топографічної – при обговоренні питання кожного окремого видання. Остаточо дублетний фонд примірників україніки вирішено було зберігати у тих відділах, куди направлявся перший примірник. За цими принципами в 1922 р. й починається виокремлення першого масиву україніки з основного книжкового фонду за спеціальною картотекою, що вела Загальна лабораторія Бібліотеки від 1919 р.

П.Я. Стебницький підготував низку документів: доповідні записки про доцільність виокремлення фонду, підготовчі матеріали та інструкції, спеціальну програму, яка визначала основні принципи функціонування відділу, його стосунки з іншими підрозділами, тимчасовий та перспективний порядок роботи. Однак найвагомішою є Інструкція щодо виокремлення власне фонду україніки, в якій передбачено як методологію вирішення питання про український фонд, так і технологію роботи з ним. П.Я. Стебницький відмовився від суто бібліографічного трактування поняття “україніка” і запропонував провести частковий топографічний розподіл книжок між відділами. Завідувач відділу україніки творчо підійшов до теоретичних розробок своїх попередників, пристосував їх до нового періоду

функціонування Бібліотеки та розвинув ці ідеї далі. Його концепція створення фонду україніки свідчить не лише про надзвичайно високий рівень її теоретичних засад, розроблених відомим ученим, а й про розуміння ним практичних шляхів реалізації цієї ідеї в складних умовах перших років існування Бібліотеки. Інструкція відділу україніки була розглянута та прийнята Радою бібліотекарів практично без змін¹⁴. Водночас П.Я. Стебницький розробив інструкцію по виокремленню з основного систематичного каталогу монографічних видань з одинарним і подвійним топографічними числами та індексуванню латинською літерою “U”. Від 11 грудня розпочалася робота з виокремлення фонду на рівні карток. За місяць було виділено дві із 45 тис. карток, і робота затримувалася лише через відсутність приміщення. На жаль, тяжка хвороба не дозволила П.Я. Стебницькому закінчити задуману ним реорганізацію, хоча до останніх днів свого життя (а помер він у лютому 1923 р.) він продовжував турбуватися про майбутнє відділу, подавши вже з лікарні свої пропозиції до ТК з приводу подальшої організації та зміцнення відділу україніки. На його думку, треба було б, передусім, скласти відозву до всіх споріднених інституцій щодо комплектування фонду за допомогою товариства прихильників Бібліотеки, а також написати проект звернення до Спільного зібрання Академії наук з приводу організації та підтримки фонду україніки. Основою фонду він пропонував зробити бібліотеку товариства “Просвіта” та бібліотеку Старої Громади, що на той час розміщувалися в колишньому Українському науковому товаристві. Розподіл книжок, що мали б надходити з-за кордону, слід було проводити за узгодженням з Академією наук та Всеукраїнською книгозбірнею (Книжковою палатою)¹⁵.

Отже, у період 1922 – початку 1923 років, коли власне було поставлене та методично визначене питання про фонд україніки національної книгозбірни України, вирішальним для створення та реалізації його концепції було коротке перебування П.Я. Стебницького на посаді завідувача відділу україніки.

Запропоновані для публікації два документи (“Інструкція для відділу Україніка Всенародньої бібліотеки України” та “Міркування П.Я. Стебницького про організацію відділу україніки”) зберігаються у відомчому архіві НБУВ і доповнюють документи особового архівного фонду П.Я. Стебницького, що активно використовується дослідниками. При передачі тексту зберігається орфографія та правопис мови оригіналу.

1. Інструкція для відділу Ucrainica Всенародньої бібліотеки України

I.

Завдання відділу.

Основне завданням відділу Ucrainica – зібрати весь літературний матеріал, що в якій будь мірі дотикається України та українського народу. Рамці відділу Україніки повинні бути ширші від аналогічних відділів інших світових бібліотек, напр[иклад], відділу “Rossica” в Петроградській державній бібліотеці: коли там збирається все писане про Росію іншими мовами, то Всенародна бібліотека України, виступаючи перед широким світом в імені українського народу, має збирати не тільки те, що про нього писали інші, але й те, що він сам висловив про себе і від себе в тих чи інших літературних формах.

Таким чином, відділ Ucrainica має служити своїм читачам і науковим дослідникам за найповніше джерело літератури українознавства в самих дрібних його розвитках і в самому широкому розумінні.

Зміст відділу

Отже, в обсяг пильнування відділу Ucrainica повинні входити:

1. Всі друковані твори на всіх мовах, що мають предметом Україну –

а) етнографічну, себто український народ у всіх його галузях і в усіх його оселях на корінній території і в колоніях;

б) географічну, себто територію, яку переважно заселяє український народ (з Кримом включно).

Прим[ітка]. Сюди належить література про інші народи, що живуть чи жили на цій території в їх історичному зв'язку з Україною; про історичні події, що мали на ній місце хоч би й без зв'язку з українською історією (напр[иклад], чужі війни) і т.і.;

в) державну, себто землі і народи, що етнографічно і географічно не зв'язані з Україною, а проте належать або колись належали до Української держави, – і то за час цієї приналежності (напр[иклад], здобутки великокнязівської чи литовської доби).

2. Вся література, друкована українською мовою, без огляду на зміст і місце видання.

3. Всі твори діячів українського письменства, української історії та культури, без огляду на мову і зміст (напр[иклад], польська публі-

цистика Ів[ана] Франка або писання Богд[ана] Кістяковського про методологію права).

Прим[ітка]. Само тільки українське походження автора не є причиною прилучення книжки до відділу Ucrainica, коли вона не відповідає умовам п.п. 1 та 2-му.

4. Всі переклади з української мови або з писаних іншими мовами творів українських письменників та діячів.

5. Всі видання всяких установ на території України – державних, земських, громадських тощо як минулого часу, так і сучасних, без огляду на мову і зміст.

6. Вся чужомовна белетристика, що своїм змістом чи сюжетом торкається України в етнографічному, географічному або державному розумінні.

7. Портрети, малюнки, гравюри й інші графічні твори, що своїм змістом відповідають п. 1 цієї програми.

8. Музичні видання – народні мелодії, твори українських композиторів, твори композиторів чужоземних, писані на теми з історії та життя України або під впливом української музики, фонограми українського співу та музичних композицій.

II. Топографічний розподіл книжок між відділами

В інтересах зручнішого користування матеріалами відділу Ucrainica для наукових дослідників, читачів і самої бібліотеки основна література українознавства (п.п. 1 і 2 вищенаведеної програми) відокремлюється в Бібліотеці не тільки по каталогах, але й топографічно.

Не входять у відділ Ucrainica лише ті друки цієї категорії, що по своїм ознакам належить до того чи іншого з других спеціальних відділів Бібліотеки (стародруки, periodica, volantia, orientalia, graphica справочний та інші), яким, з огляду на їх спеціальні завдання, при розподілі записів та придбань бібліотеки, віддається перевага.

Належність даної книжки в каталожній або топографічній формі до відділу Ucrainica визначається окремою комісією при участі завідуючого відділом Ucrainica.

При розборі книжних запасів та розподілі нових поступань Бібліотеки береться на увагу скорочений операційний план, що дозволяє технічне опрацювання й топографічне розміщення в відповіднім відділі тільки перших примірників кожної книжки. З дублетів від 2 до 5 примірників, вважаючи на ходкість книги, ли-

шається в запасному фонді на майбутнє використання Бібліотеки. Решта дублетів зараховується до обмінного фонду.

Отже, всі книжки, що відповідають п.п. 1 і 2 вище наведеної програми, за винятком тих, що йдуть до спеціальних відділів, відходять до відділу Усгаініса в першому примірникові. Від 2 до 5 примірників йдуть до запасного фонду, решта – до обмінного.

З книжок, зазначених в п.п. 3, 4, 5 і 6 програми, перший примірник іде до загального відділу, решта – в запасний та обмінний фонди.

З зазначених в програмі графічних друків, нот, а також видань типу стародруків, *orientalia*, *periodica* та *volantia*, перші примірники йдуть до відповідних спеціальних відділів, а решта – до запасного та обмінного фонду

Таким чином, відділ Усгаініса в своїй праці над книжним майном Всенародньої Бібліотеки зберігає постійний і тісний зв'язок з усіма її відділами.

III. Відносини до загального відділу і до лабораторії

Особливо тісно сполучений відділ Усгаініса з загальним відділом, з яким його вяже й та частина книжного матеріалу з змістом Усгаініса, що зостається в розпорядженні загального відділу, й спільна техніка книжної реєстрації. Це й дає змогу будувати відділ Усгаініса на певній цільній ідеї, не розкриваючи занадто широко його межі, щоб не розплились основні завдання відділу в другоряднім матеріалі, яким при потребі завжди може служити дослідникам загальний відділ.

Цим способом Всенародня бібліотека позбудеться непотрібної конкуренції відділів і незручного утворення, поруч з загальним відділом, паралельної, майже рівної обширом бібліотеки.

При повнім розвитку операції бібліотечної техніки всі основні стадії книжної реєстрації повинні відбуватися в загальній лабораторії. Тільки топографізація книжок та остаточне устанавлення їх сигнатури робиться в відділі Усгаініса. В одміну від інших спеціальних відділів, навіть інвентаризуються книжки відділу Усгаініса разом з загальним відділом в загальній лабораторії, бо характер відділу Усгаініса не дає підстав для спеціальних форм або прийомів інвентаризування.

При скороченім операційнім плані праця загальної лабораторії по реєстрації книжок, що топографічно належать відділу Усгаініса

обмежується писанням на кожную книжку 3-х карток, які з належними книжками передаються в відділ при кількостній накладній. Відділ, зазначивши на всіх 3-х картках топографічні №№, передає одну до загального каталогу, а другу й третю використовує для свого топографічного й систематично-абеткового каталогів.

IV. Тимчасовий порядок праці

На часи скороченого масштабу загальної праці Всенародної бібліотеки відділ Усраїніса теж мусить спинити свою увагу на головніших завданнях моменту, відкладаючи до кращих умов справи другорядного значення.

Отже, всі ті книжки, що по змісту мали б належати відділу Усраїніса, а тепер числяться в загальному відділі, – поки що не переносяться топографічно до Усраїніса, зостаючись на своїх місцях в книгохранилищі.

Так само, поки що не переносяться топографічно до відділу Усраїніса відповідні книжки й матеріали з бібліотеки Колегії Галагана, І-ї гімназії і інших бібліотек, що зостаються в ужитку Всенародної бібліотеки без порушення своєї цілості. Тим часом відділ Усраїніса поповнює свій абетково-систематичний каталог копіями карток, списаними з готових каталогів поіменованих вище бібліотек.

Найбільша увага віддається відділом реєстрації і розміщенню нового книжкового матеріалу, що має топографічно поступати до відділу: 1) з розборки запасу комор і 2) з привозу нової літератури та взагалі з нових здобутків організації постачання.

Картки тих книжок, що належать до відділу Усраїніса топографічно, шифруються літерою “U”. Ті ж книжки, що розміщені по інших відділах, мають шифр тільки свого відділу, хоч би вони й належали по змісту до відділу Усраїніса.

На такі книжки, що належать до відділу Усраїніса лише каталожно, в кожному відділі пишуться й передаються відділу Усраїніса окремі картки, по змозі на кольоровім папері, для наочного відрізнення в каталогах.

Картки, що передаються до відділу Усраїніса з загальної лабораторії, з інших відділів та складаються в самім відділі, на книжки, що не належать топографічно до відділу Усраїніса, вставляються в систематично-абетковий каталог.

Користування книжками відділу Усраїніса провадиться на за-

гальних умовах. Систематично-абетковий каталог відділу служить і потребам читальні.

V. Додаткові завдання

При відділі, в міру його розвитку, складається робоча бібліотека з справочного, бібліографічного і інформаційного матеріалу.

Окрім того, на скільки дозволятимуть матеріальні та робочі сили відділу, його завданням повинна бути бібліографічна праця в сфері Усгаініса, а саме – складання бібліографічного карткового каталогу з справками про книжки, статті, замітки і т.і., яких нема ні в Всенародній бібліотеці, ні в відомих відділу бібліографічних покажчиках. Цей каталог згодом стане важним справочним джерелом для бібліотеки та її одвідувачів, а коли буде видрукований, то й для широкого загалу.

VI. Практичні підсумки

Таким чином на відділ Усгаініса, в зазначених вище ранцях праці, накладаються такі обов'язки:

1. Участь в сортуванні книжного матеріалу, що поступає з комор і від організації постачання.
2. Розміщення матеріалу з характером Усгаініса, визначення топографічних знаків на картках, складання топографічного і систематично-абеткового каталогів.
3. Поповнення систематично-абеткового каталогу копіями карток з каталогів інших спеціальних відділів та окремих бібліотек, що маютья в складі Всенародної бібліотеки.
4. Праця для потреб читальні.

Окрім того, в залежності від обставин і сил відділу, його завдання є дбати про повнення Всенародної бібліотеки матеріалами з сфери Усгаініса, стежити за приватними бібліотеками, що мали б інтерес для відділу, збирати інформації про книжні скарби в приватних руках поза межами Київя, поповнювати прогалини відділу шляхом обміну на дублети і т.і.

Нарешті, в обсяг інтересів відділу входить пильнування за бібліографією Усгаініса та складання бібліографічного каталогу по широкій програмі українознавства, в додаток і розвиток існуючих бібліографічних покажчиків.

З розвитком організації і праці Всенародної бібліотеки перед

відділом Ucrainica ставатимуть потреби поширення й довершення свого плану практичної роботи та поповнення її прогалин, свідомо покинутих на кращі часи, але це вже буде завдання другої стадії організаційної праці.

Старший бібліотекар П. Стебницький.

Прим.: Запис на арк. 17 зв.: Розглянуто: в Раді Бібліотекарів 07. XI. 22 р., ч. 85; 18. XI. 1922 р., ч. 86; 24. XI. 1922 р., ч. 87; затверджено з деякими замітками постановою Комітету 28. XI. 1922 р. (протокол ч. 251).

Архів НБУВ, оп.1, од.зб. 64, арк. 11–17. Оригінал.

2. [Міркування П.Я. Стебницького про організацію відділу україніки]: Відділ Ucrainica в 1922 році

Організація відділу Ucrainica за весь час існування Всенародної бібліотеки систематично не проводилась: відділ не був топографічно відокремлений, картковий каталог хоч був заведений, але до нього ввійшло небагато книжок з початкового періоду праці загальної лабораторії бібліотеки; на частині карток загального відділу та на самих книжках в книгозбірницях пороблено було позначення літерою відділу (U), але це однаково не давало змоги уявити собі кількість і характер всього книжного матеріалу, що по змісту мав би належати до відділу Ucrainica.

Рада бібліотекарів і Комітет бібліотеки признали нарешті потрібним організувати відділ Ucrainica, як окрему топографічну одиницю, до якої мали б вливатись відповідного характеру книжки як з розбору комор бібліотеки, так і з поступання нової літератури. Для цієї праці було призначено нового завідуючого, який з кінця жовтня приступив до складання інструкції по відділу. З початку грудня проект інструкції був стверджений в Раді бібліотекарів і в Комітеті бібліотеки*. Цим самим були установлені основні принципи складання відділу, – його програма, його відносини до інших відділів, тимчасовий і майбутній порядок праці.

З 11 грудня, по призначенню помічного персоналу службовців, в відділі почалась робота – перш за все по в'ясненню того матеріалу загального відділу, що мав би належати до Ucrainica, та по поповненню карткового каталога відповідними картками. Ця ро-

* Мається на увазі Тимчасовий комітет із заснування ВБУ.

бота по суті була звіркою інвентаря загального відділу з книгохранилищем, вимагала багато часу і уваги. До кінця року перегляд і розмітка інвентаря ще не була закінчена. Карток було вибрано готових та записано з книжок і каталогів загального відділу до 2000. Закінчення звірки всіх заінвентаризованих 45000 книжок ще повинна дати для каталога Усrainіca чимало карткового матеріалу.

Після того, як відділ Усrainіca одержить спеціальне приміщення, має розпочатись розбор матеріалу комор і систематичне одбирання книжок з нових поступань бібліотеки. В широких рамках, відповідно інструкції і в залежності від засобів бібліотеки, праця відділу Усrainіca має розгорнутись вже в 1923 році.

Завідуючий відділом П.Стебницький

17. I. 1923.

Архів НБУВ, оп.1, од. зб. 75, арк. 1. Оригінал.

¹ *Болаболъченко А.А.* Приречений на забуття // Рідна шк.– 1994.– № 9.– С. 14–15;

² ІР НБУВ, ф. 244: ф. X, № 6424–6425; Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник.– К. 2002. – С. 504–506.

³ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К. 1998.; *Дубровіна Л.А., Степченко О.П.* Концепція національного бібліотечного та архівного фонду “Україніка”: історія становлення і розвитку // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 30–39.

⁴ Архів НБУВ, спр. 1, арк 1–15.

⁵ Там само, арк. 1.

⁶ Там само, арк. 7 зв

⁷ Статут Національної бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук.– К., 1919. – С. 2–3.

⁸ ІР НБУВ, ф. 33, № 3054.

⁹ Архів НБУВ, оп.1, спр.50, арк. 12.

¹⁰ Там само, спр. 5, арк. 11–12.

¹¹ Там само, спр. 56, арк. 12–12 зв. Автор невідомий.

¹² *Матвеева Л., Циганкова Е. А.Ю.* Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської академії наук.– С. 10–11.

¹³ Архів НБУВ, оп.1, спр. 33, арк. 113.

¹⁴ Там само, спр. 62, арк. 4 зв., спр. 56, арк. 3–5 зв., 12–12 зв.

¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 75, арк. 1.

¹⁶ Там само, спр. 33, арк. 112–113.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. 52, № 512, арк 1–2 зв.; *Болаболъченко А.А.* Вказ. праця. – С. 15.